

Teleki András

ÁLMODOTT MÚLTAK IGÉZETÉBEN

A velünk élő és a valaha lehetett vikingekről

Napjainkban nem könnyű úgy átvágni Budapesten, hogy bele ne fusson az ember néhány vikingekre utaló ábrázolásba. Ha épp nem plakátokon vagy reklámokban, akkor a bevásárlóközpontok üzleteinek elnevezésében vagy a legénybúcsúra érkező britek jelmezein. Magyarországon mindazonáltal csak kis méretekben tapasztalható az a vikingekkel kapcsolatos kultusz, amely az élet szinte minden szegmensében áthatja a skandináv országokat, a Brit-szigeteket és az Egyesült Államokat.

Európa északi harmadában hagyományörző egyesületek sora működik. Némelyek felmenőik feltételezett szertartásait elevenítik fel, mások őseik hajóit építik meg, újra bejárva velük Európa tengereit és folyóit. A viking múlt az akadémiai világ számára is izgalmas: számos brit és skandináv egyetem ad lehetőséget arra, hogy hallgatói – akár filológiai, akár régészeti megközelítésből – vizsgálják ezt az el sem igazán süllyedt világot.

A populáris kultúrában élő vikingkép azonban markánsan különbözik attól, amelyet a régészek, illetve filológusok rekonstruáltak. A mindennapok vikingje csapzott hajú, mosdatlan, ámde izmos. Öltözete talpig páncél, amelyet mintegy megkoronáz az elmaradhatatlan szarvakkal ékesített sisakja. Korunk populáris vikingjét nem érzervek vagy racionális gazdasági megfontolások vezérlik, hanem a pusztítás, a rombolás és a messiás nő megbecstelenítésének távlatok nélküli vágya. Korunk sorozatokban és a ponyvairodalomban megelevenedő vikingje után égő falvak és városok, kirabolt és lerombolt kolostorok maradnak, no meg hatalmas hullahegyek. Korunk vikingje nem próbál kereskedni, csupán ölni akar. Ezzel párhuzamosan az egykori skandináv hit- és mondavilág is kifordul sarkaiból. Erre legjobb példa talán Thor, aki a Marvel képregény-univerzumának és az ebből húzó filmfolyamnak a skandináv mitológia megannyi más elemével együtt elmaradhatatlan részévé vált.

Az eltorzult populáris vikingképre a korszak kutatói is rendszeresen reflektálnak frissebb műveikben. „Tényleg ismerjük az igazi vikingeket? Valóban tudjuk, hogy kik voltak, mit tettek és mire törekedtek?

A modern kulturális képzelet csak a vikingek egyes aspektusait ragadja meg, és az, amit tudni vélünk róluk, eltűzött vagy egyszerűen félreértéseken alapul. Az ikonikus, szarvakkal ellátott sisakok például sosem léteztek, legalábbis Wagner művének, *A Nibelung gyűrűjének* 1876-os bemutatója előtt nem. Miközben mítoszokat hasznosítunk újra, néhányat a vikingekről szóló legérdekesebb történetekről sosem vagy csak ritkán mondunk el¹ – jegyzi meg kritikusan Anders Winroth, mondati pedig rávezetnek jelen cikk fő célkitűzésére: annak bemutatására, hogy mikor és miért alakult ki a vikingekről a populáris médiát és művészetet napjainkban meghatározó kép.

*Gyilkos barbárok szarvakkal ékesített sisakban
– a vikingekkel kapcsolatos tévhitek*

A kortárs populáris kultúrát számos tévhit szövi át, amelyek filmekben, irodalmi és képzőművészeti alkotásokban ismétlődnek, s nyerneke ezáltal újabb megerősítést. Az egyik legfontosabb téves vélekedés a vikingek kapcsán, hogy vérszomjas gyilkosok és fosztogatók lettek volna, akik rendszertelenül dúlták végig a szomszédos országok partvidékeit, illetve alkalmanként a szárazföld belsejét is, ahová az erre alkalmas folyók mentén hajóztak be. Bestsellerré vált művében Anders Winroth, a Yale Egyetem oktatója elismeri ugyan a vikingek pusztításait, ugyanakkor annak fontosságát is kiemeli, hogy lépéseiket a maguk kontextusában kell értelmeznünk. „Az erőszak központi szerepet játszott a korszak politikai gazdaságában még az olyan uralkodóknál is, mint Nagy Károly és a korai angol királyok, akik ugyanolyan harcias keretek között működtek, mint a vikingek” – állapítja meg Winroth.² Fontos kitérni arra is, hogy a vikingek kereskedelmi tevékenysége legalább olyan fontosnak számított a korban, mint harci tetteik, mint arra számos régészeti bizonyíték is utal.

Gyakran visszatérő elem a vikingek kapcsán az erőszakolás és a fosztogatás is. Erika Ruth Sigurdson tanulmányában³ részletesen áttekintette, miként vált a modern vikingkép szinte elmaradhatatlan jellemzőjévé a nemi erőszak és a rablás. Sigurdson 20. századi és kortárs

1 Anders WINROTH, *The Age of the Vikings*, Princeton UP, Princeton, 2014, 9.

2 *Uo.*, 9–10.

3 Erika Ruth SIGURDSON, *Violence and Historical Authenticity. Rape (and Pillage) in Popular Viking Fiction*, *Scandinavian Studies* 2014/3., 249–267.

művek alapján kimutatta, hogy még az elmúlt évtizedekben készült filmek és sorozatok esetében is fontos szerepet kapott a vikingek erőszaktevéseinek és brutalitásának ábrázolása. Ugyanakkor a szakirodalom megállapításai alapján kijelenthető, hogy az angolszász, illetve frank források részletesen tárgyalják ugyan a vikingek pusztításait és rablásait, az áldozatok megbecstelenítéséről azonban nem, vagy csak alig tudósítanak.⁴ Sigurdson cikkében kitér arra is, hogy az erőszaktevés aktusa megjelent ugyan az óészaki irodalomban, de azt csak igen ritkán dicsőítették.⁵ Mindebből adódik végkövetkeztetése, miszerint akadtak ugyan példák az erőszaktevésre a portyák során, de vélhetően korántsem abban a mértékben és kontextusban, amiként ezt a modern populáris kultúra láttatja. Sigurdson egyértelműen kimutatja, hogy a vikingek megítélése a 18., majd főként a 19. század során – a viking kulturális újjászületés időszakában – vált ellentmondásossá az angol irodalmi hagyományban. Egyes művek véreskező, erőszakos harcosokként jelenítették meg őket, míg más munkák afféle romantikus kalózként hivatkoztak rájuk.

Fontos kitérni rá, hogy korunkban a viking tárgyi kultúrát is számos tévhit övezi. Ennek talán legelterjedtebb példája a szarvakkal díszített sisak, amelyet Anders Winroth is bíralt. A viking sisak „feltalálásának” Roberta Frank önálló cikket szentelt.⁶ Írásából kiderül, hogy a szarvasmarhaszarvak sisakon történő elhelyezése Carl Emil Doeplerhez köthető, aki – jól sejtjük, nem volt viking – *A Nibelung gyűrűjének* első bayreuthi bemutatójának tervezte a jelmezeit.⁷ Frank számos példát hoz arra, hogy a 19. század utolsó évtizedei során robbanásszerűen elterjedt a vikingek szarvakkal díszített sisakkal történő ábrázolása, noha korábban más európai népeket láttattak így. Fontos megfigyelése, hogy mindaddig nem létezett szarvakkal díszített sisakú viking, amíg fel nem találták a „viking kor” kifejezést. Utóbbi először 1873-ban egy dán és egy svéd cikk említi egymástól függetlenül, később pedig Johannes Steenstrup 1876 és 1882 között publikált négykötetes munkája, a *Nor-mannerne*, a viking korszak első monumentális leírása is használja.⁸

4 *Uo.*, 253.

5 *Uo.*, 254.

6 Roberta FRANK, *The Invention of the Viking Horned Helmet = International Scandinavian and Medieval Studies in Memory of Gerd Wolfgang Weber*, szerk. Michael DALLAPIAZZA – Olaf HANSEN – Preben Meulengracht SØRENSEN – Yvonne S. BONNETAIN, Parnaso, Trieszt, 2000, 199–208.

7 *Uo.*, 199.

8 *Uo.*, 206.

A Valhalla feltámadása – a 19. századi vikingkép kialakulása

Mint a fent említett példák egy részéből is látszik, a ma ismert vikingkép kialakulása a 18., de főképp a 19. századhoz köthető, s mind a különböző művészeti ágak, mind pedig a történettudomány területén szorosán összefonódik a nemzetépítési törekvésekkel. Ennek a képnek a kialakításában a 19. századi nyugat-európai történettudománynak is megvan a felelőssége, amennyiben periférikus, romboló erőként hivatkozott a vikingekre. Skandinávia egykori lakóinak negatív színben való feltüntetése tehát 19. századi gyökerekkel rendelkezik, ahogy erre művének historiográfiai áttekintésében F. Donald Logan is utal.⁹ Véleménye szerint a 19. század nacionalista történészei – különösen a nemzeteik eredetét kereső francia és német kutatók – állították fel a 20. század historiográfiai programját, amelyet Logan „Nagy Károly – I. Ottó – III. Henrik történetírói iskolának” nevez. Történet szemléletük középpontjában a Német-római Birodalom formálódása állt, míg „a vikingek számukra csupán negatív, destruktív erőként jelentek meg, akik felgyorsították a nyugati civilizáció hanyatlását”.¹⁰

Fontos kitérni ugyanakkor a 19. századot átható úgynevezett *viking revival* jelentőségére is. A viking kultúra újrafelfedezése több országban zajlott párhuzamosan Európa északi felén, a vikingekkel kapcsolatos szakmunkák és műalkotások elkészítésére ösztönözve a kor kutatóit és művészeit. Európa fiatal nemzetállamaiban sokan törekedtek ugyanis a nemzeti múlt megismerésére. Az említetthez hasonló példa az *Irish revival* (vagy más néven *Gaelic revival*), amely jelentős részben hozzájárult a gael nyelv megőrzéséhez, és ír kulturális reneszánszot indított el a 19. század során. Jelentősége messze túlnyúlik a tudomány és a kultúra területén – ezt mutatja az 1884-ben alakult Gaelic Athletic Association (Cumann Lúthchleas Gael), amely mindmáig összefogja a hagyományosan írnek tartott sportokat. És így tovább, hiszen az írekhez hasonlóan a rohamosan fejlődő Európa valamennyi népe saját nemzeti reneszánszának megalkotásán munkálkodott a 19. században.

A Yorki Egyetem régészprofesszora, Julian D. Richards a vikingek történetét tárgyaló rövid bevezetőjében szintén kitér a 19. századra, megállapítva, hogy a viking kor iránti tudományos érdeklődés korábban korlátozott volt: Európa népeit inkább a klasszikus antikvitás, Görögország és Róma múltja érdekelte. Richards meglátása szerint a vikingek

9 Francis Donald LOGAN, *The Vikings in History*, Routledge, London–New York, 1991.

10 *Uo.*, 16.

a 18. század végétől váltak újra divatosá, de nem mint kulturális hősök, hanem mint barbárok, a Rousseau munkássága nyomán kialakult „nemes vademberek” példáiként.¹¹ Richards rámutat arra, hogy a 19. század elején elszenvedett katonai vereségek miatt Svédországban és Dániában is megnövekedett az érdeklődés a viking múlt iránt, amihez véleménye szerint hozzájárult az egyes országokban fokozódó hazafias romantika is.¹² Sorra születtek abban az időben a vikingek korával foglalkozó szakmunkák és alkotások, de növekedett a régészeti felfedezések száma is, amihez a mezőgazdasági fejlődés és a mélyszántás technikájának megjelenése is hozzájárult.¹³

Skandinávián kívül Nagy-Britanniában, a német területeken és az Egyesült Államokban alakult ki akkoriban fokozott érdeklődés a viking múlt iránt. A viktoriánus Nagy-Britannia viking örökséghez való viszonyát és a vikingekről kialakult képre tett hatását Andrew Wawn, a Leedsi Egyetem professzora dolgozta fel 2000-ben publikált művében.¹⁴ Munkájából egy, a viking múlt iránt rajongó birodalom képe bontakozik ki, amely saját értékei és körülményei szerint teremti újra a régi Észak világát. „Nagy-Britanniában újra feltalálták a vikingeket, méghozzá a faj, az érték és a vállalkozás viktoriánus fogalmaival összhangban. A viking szellemet a viktoriánus kereskedők és felfedezők vállalkozókedvével vetették össze. Az óskandináv és az angolszász ekkoriban éledtek újjá a klasszikus nyelvekkel egyenlő egyetemi tárgyakként” – állapítja meg Julian D. Richards.¹⁵

Az identitását kereső, lassan egységesülő császári Németország esetében is fontos szerepet kapott a skandináv múlt, amely évtizedekkel később, Adolf Hitler hatalomra kerülését követően szerves részévé vált az imaginárius német óidőknek. Ennek a jelenségnek a vizuális hatásai mindmáig megfigyelhetők a szélsőjobboldali szubkultúrában elterjedt, viking szimbólumnak vélt ábrázolások formájában.

Fontos kitérni egy másik fiatal országra is, amely elévülhetetlen érdemeket szerzett a modern vikingkép kialakításában. Az Egyesült Államokat a kezdetektől fogva szoros kapcsolat fűzi a skandináv múlt-hoz, nem függetlenül a területére érkezett számos norvég, svéd és dán bevándorlótól. A 20. századot megelőzően Amerikába érkezett új tele-

11 Julian D. RICHARDS, *The Vikings. A Very Short Introduction*, Oxford UP, Oxford, 2005, 117.

12 *Uo.*, 118.

13 *Uo.*, 119.

14 Andrew WAWN, *The Vikings and the Victorians. Inventing the Old North in Nineteenth-century Britain*, D. S. Brewer, Woodbridge–Rochester, 2000.

15 RICHARDS, *I. m.*

pések a viking tevékenység nyomainak minősítették a helyi indián kultúrák emlékeit, mivel nem akarták elfogadni azokat a régi indián vagy inuit kultúrák alkotásaiként.¹⁶ Richards munkájában több, heves vitákat kiváltó hamisítványra is kitér, amelyek a vikingek amerikai jelenlétét hivatottak igazolni. Ezek egyike a szakma nagy része által hamisnak ítélt, úgynevezett kensingtoni rúnakő, amelynek megtalálását 1898-ban jelentették be. A kőbe az 1362-es évszámot vésték, szövege pedig arról számol be, hogy ebben az évben nyolc gót és huszonkét norvég indult felfedezőútra.¹⁷ A másik híres tárgy az úgynevezett Vinland-térkép, amelynek mindmáig nem eldöntött az eredetisége. A térképet hitelesnek minősítő kutatók szerint az a 15. század első felében készült, vélhetően német vagy svájci területen.¹⁸ Richards viszont hamisítványnak tartja a térképet: egyrészt mert az szigetként ábrázolja Grönlandot, amit azonban csak 1902-ben fedeztek fel, másrészt mert az Atlanti-óceán északi régiójának ábrázolása olyan 16. századi portugál térképeken alapul, amelyek csak a 19. században kerültek a figyelem középpontjába. Richards kétségeit erősítik mindezekon felül a térkép tintájának korát elemző vizsgálatok is.¹⁹

Arra, hogy ugyan megváltozott tartalommal, de mindmáig mennyire szorosan összefügg a viking múlt értelmezése és az aktuálpolitika az Egyesült Államokban, Richards igen szemléletes példát idéz. Hillary Clinton egyik írásában – amely a Smithsonian Institution 2000-ben rendezett viking kiállításához készült kiadványban jelent meg – kiemelte, hogy a viking nők aktív résztvevői voltak a politikának és a vallási szertartásoknak, míg a vikingek eltűnése Grönlandról a rossz környezeti gazdálkodás eredménye lehetett.²⁰

A fenti példák alapján kijelenthető, hogy a kortárs populáris kultúrában megismert vikingkép, amelynek számos részlete a 18. és a 19. század során formálódott ki, nem a vikingekről árul el sokat, hanem arról, miként viszonyultak az európai népek, illetve az Egyesült Államok lakói a saját múltjukhoz. Az említettek ugyanis minden évszázadban az adott kor politikai és kulturális kihívásaihoz igazították a kereszténység előtti Skandinávia egykori lakóira vonatkozó ismereteiket. A vikingek koronként változó megítélése érdekes példát szolgáltat arra is, amikor a régészeti, illetve filológiai megközelítést alkalmazó

16 *Uo.*, 128.

17 *Uo.*, 125–126.

18 *Uo.*

19 *Uo.*, 127–128.

20 *Uo.*, 128–129.

kutatók által rég megcáfolt elméletek kiirthatatlan részévé válnak a populáris kultúrának. Olyannyira, hogy a szaktudomány oldaláról érkező ismétlődő cáfolatok ellenére évről évre újabb filmekben, regényekben vagy képi ábrázolásokon tűnnek fel ismét. Végezetül elmondható, hogy a populáris kultúra által a mindennapjaink részévé tett „velünk élő viking” a végletekig elszakadt a régészeti és filológiai módszerekkel rekonstruált „valaha lehetett vikingtől”.

Teplán Ágnes

AZ EDDÁTÓL A TWIN PEAKSIG

„Ember egyáltalán Wagner? Nem betegség-e inkább?”

Friedrich Nietzsche

A „viking kor” kezdetét 793. június 8-ától számítják, amikor az Észak-Angliában lévő lindisfarne-i kolostort megtámadták és kifosztották. Ezzel a nevezetes támadással vette kezdetét az a három évszázad, amelyet e néven ismerünk.¹ A történészek szerint a viking kirajzás elsődleges oka a túlnépesedés volt, amely a többnejűség intézményéből adódott. A támadások Dániából, Norvégiából és Svédországból indultak; a rabló hadjáratokon túl tudatos gyarmatosítás is jellemezte a viking hódításokat.

A svéd vikingek, vagyis a varégek kelet felé terjeszkedtek, és a 10. század végén létrehozták a Kijevi Ruszt. A nagy folyókon lehajózva eljutottak a Fekete-tengerig, és megtámadták a Bizánci Birodalmat is. A dán vikingek ezzel szemben elsősorban nyugat felé indultak; a fríz partvidéket ostromolták, majd 834-ben lerohanták Dorestadot. Később, 911-ben eredetileg skandináv gyarmatként jött létre a Normandiai Hercegség, Rollo vezetésével. A dán vikingek Angliába történő beáramlásuk során danegeldet, vagyis hadisarcot szedtek az angol uralkodóktól.

A viking kor végét 1066-ra teszik, amikor Keménykezű Harald norvég király újabb angliai hódító hadjárata során vereséget szenvedett. Általánosságban azonban a kereszténység felvétele jelentette e korszak lezárását. Először Kékfogú Harald vette föl Dániában, azután a norvég királyok közül Széphajú Harald fia, Jó Haakon, a legkésőbb pedig Svédország tért át a kereszténységre a 12. században. Közben 930-ig lezajlott az izlandi honfoglalás (ekkor tartották az első izlandi országgyűlést), ezenkívül a vikingek eljutottak Grönlandra és Amerikába is.

A viking korra vonatkozó sagákat csak a 12. századtól kezdve jegyezték le, addig szájhagyomány útján maradtak fenn. A vikingek nyelvét kiválóan ismerő Bernáth István nagyszabású fordítói és irodalomtörténeti munkásságának köszönhetően a skandináv mitológiáról és a vikingek korát megörökítő sagairódomról is igen részletesen tájékozódhatunk magyar nyelven. A Corvina Kiadó által közreadott fordítások

1 Vö. Tarján M. Tamás, 793. június 8. *A „viking kor” kezdete Európában*, www.rubicon.hu/magyar/oldalak/793_junius_8_a_viking_kor_kezdete_Europaban.